

Uğur Ümit Üngör en Jaber Baker

DE SYRISCHE GOELAG

DE GEVANGENISSEN VAN ASSAD

1970-2020

Boom – Amsterdam

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het
Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten en Stichting
Democratie en Media

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

Vormgeving omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon
Omslagbeeld: Fadia Afashe, *The Empty Chair* (2014)

© 2022 Jaber Baker en Uğur Ümit Üngör

© 2022 Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde
uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bij-
voorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs
(op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden
tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus
3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.)

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without
the written permission of the publisher.*

ISBN 9789024432066

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Inleiding 7

INTERMEZZO 1 20

DEEL I

Inleiding 25

Militaire Inlichtingendienst 35

Luchtmacht-inlichtingendienst 87

Algemene Inlichtingendienst 115

Directoraat Politieke Veiligheid 139

Militaire politie 153

Conclusie 161

INTERMEZZO 2 162

DEEL II

Inleiding 167

De militaire gevangenis van Mezze 171

De militaire gevangenis van Tadmor 193

De militaire gevangenis van Saydnaya 227

Civiele gevangenen 271

Geheime gevangenen 315

Conclusie 338

INTERMEZZO 3 340

Conclusie 342

INTERMEZZO 4 350

APPENDIX I Enkele hoofdpersonen 352

APPENDIX 2 Martelingen en hun werktuigen 366

APPENDIX 3 Keuken- en eetgerei 371

APPENDIX 4 Ziekten 376

APPENDIX 5 Medicijnen 380

APPENDIX 6 Gevangenisjargon 381

Dankwoord 385

Bibliografie 387

Noten 393

Illustratieverantwoording 407

INLEIDING

‘Achter de zon’

In Damascus ligt de militaire luchthaven Mezze verscholen tussen de volkswijken Moadhamiyya en Darayya in het zuiden en de chique wijk Mezze in het noorden. Als luchtmachtbasis is Mezze de belangrijkste strategische installatie van Syrië en ze speelt een cruciale rol in de militaire activiteiten van het regime van de familie Assad, die er al sinds 1970 de dienst uitmaakt. Mezze werd van oudsher gebruikt door de luchtmacht van Syrië, maar ook door de elitetroepen, de Verdedigingsbrigades, de Republikeinse Garde en de Speciale Troepen, en ze doet dienst als privé-luchthaven van de familie Assad. Aan de noordzijde van de basis, direct aan de snelweg, bevindt zich het terrein van de Luchtmacht inlichtingendienst. Dit terrein bestaat uit verschillende gebouwen, sommige voor de administratie, andere voor ontspanning, maar het meest cruciale – een ondergrondse wereld vol terreur – is de gevangenis.

In de zomer van 2011 vierde een jonge Syriër, die we Akram zullen noemen, zomervakantie. Akram kwam uit een middenklassenfamilie uit Midaan (Damascus), zat in zijn laatste jaar aan de universiteit, had een vriendin, hield van rockmuziek en basketbal, was modieus gekleed en sprak vloeiend Engels. In veel andere landen zou Akram een vrij normaal, bijna saai, leven leiden: afstuderen, trouwen, een appartement kopen, kinderen krijgen, af en toe op vakantie gaan naar Libanon of Turkije en nog lang en gelukkig leven. Maar op een noodlottige dag werd Akram op straat aangehouden, in een auto geduwd, geblinddoekt en geslagen. Voor hij besepte wat er gebeurde, hing hij in een martelkerker aan zijn polsen aan het plafond. Akram was een computernerd die nog nooit van zijn ouders een pak slaag had gekregen of op straat had gevochten, en stond bekend als een zachtaardige jongen. Hij was gearresteerd omdat hij op Facebook een bericht over het regime van Assad had geliket.

Een stroomkabel zoefde door de lucht, die dik was van sigarettenrook en de geur van zweet, en landde op zijn huid als een horzelbeet. Eerst ontnam het hem de adem, schokte hem in een onvrijwillige, beestachtige schreeuw, gevolgd door de ondraaglijke pijn een seconde later. ‘Je wilt vrijheid, niet-waar?!’ riep zijn beul hem sarcastisch toe, terwijl hij hem opnieuw afranselde, ‘hier is je vrijheid!’ Het bloed stroomde dun langs Akrams gehavende rug en benen en droop op de vuile cementvloer. Akram zat drie maanden bij de Luchtmacht inlichtingendienst op het militaire vliegveld van Mezze, een verblijf dat zijn leven voorgoed veranderde.

De man die hem martelde, die we Amjad zullen noemen, was afkomstig uit een arm dorp in de buurt van de kustplaats Jableh. Toen hij nog een kind was, waren zijn ouders naar Damascus verhuisd, waar zijn vader in het Syrische leger diende en uiteindelijk de rang van kapitein bereikte. Amjad was ongeveer even oud als zijn slachtoffer. Hij kende hem niet persoonlijk, maar martelde hem enthousiast. Hij deed dit namens de Luchtmacht inlichtingendienst, een sinistere, wrede organisatie onder leiding van de hardliner Jamil al-Hassan. Amjad was kort na 2000 toegetreden tot ze, nadat hij er niet in was geslaagd piloot te worden. Vanaf het uitbreken van de Syrische opstand in 2011 draaide hij overuren om de grote aantallen gedetineerden die de militaire luchthaven van Mezze passeerden, te ‘verwerken’. Wanneer hij niet talloze slachtoffers zoals Akram aan hun polsen ophing, afranselde, sloeg, brandwonden toebrengde, elektrocuteerde of verwurgde, vulde hij zijn lange dagen en vaak lange nachtdiensten met het roken van sigaretten en het drinken van maté of whisky met zijn collega’s op de afdeling, zijn tweede thuis. Zijn kameraden en zijn bazen waren zijn sociale netwerk, zijn vrouw en kind steeds meer een bijzaak. Niemand wist precies hoeveel mensen hij had gemarteld en gedood; misschien stond het ergens in de archieven van de Luchtmacht inlichtingendienst geregistreerd. Hij dacht er nooit aan, op een paar zeldzame uitzonderingen na: één keer had hij een oud-klasgenoot gemarteld. Hem herinnerde hij zich. Het eelt op de knokkels en in de palm van zijn hand was een stille getuige van zijn jarenlange gewelddadige routine. Wat hem betrof verdiende voor de rest iedereen die in zijn ondergrondse martelkamer terecht kwam, de behandeling die hem werd aangedaan. Zo ook Akram, die hij martelde en vergat.

Akrams lot staat in Syrië bekend als ‘achter de zon’ zijn, omdat iemand verdwijnt naar een plek die noch zichtbaar, noch toegankelijk is. Zijn verhaal is in een notendop dat van de catastrofe die Syrië heeft getroffen sinds 1970, en in het bijzonder sinds 2011. Akram en Amjad zijn twee Syriërs van wie de levens en lotgevallen elkaar ontmoetten in de folterkamer. Akram had zijn steun betuigd aan de volksprotesten tegen het regime, Amjad had zijn superieuren beloofd die opstand de kop in te drukken. Hun verhaal is niet uniek: er zijn honderdduizenden Akrams en duizenden Amjads. De massale gevangenneming en marteling die het Assad regime op de samenleving heeft losgelaten, hebben een onomkeerbare en onuitwisbare impact gehad op miljoenen Syriërs. Deze goelag is een intrinsiek onderdeel geworden van de Syrische identiteit, vergelijkbaar met hoe de strijd tegen de zee een aspect is van de Nederlandse identiteit en rundvlees een kernelement is van de Argentijnse. De goelag is alomtegenwoordig in Syrië en de betekenis en relevantie ervan reiken verder dan de gevangenen en de bewakers. In de martelkamer komen vele onderwerpen samen: postkoloniale staatsmacht, autoritarisme, sektarisme, seksisme, revolutie, verzet en geweld. Betekenis en re-

levantie reiken zelfs verder dan het land zelf, aangezien de Syrische bezetting van Libanon, de gevangenneming van niet-Syriërs en de aanwezigheid van talloze overlevenden en zelfs enkele daders buiten Syrië de goelag tot een wereldwijd politiek, moreel, maatschappelijk en juridisch probleem hebben gemaakt.

Om zicht te krijgen op de omvang van de Syrische goelag is het nuttig een breed overzicht te schetsen van gevangenschap in het algemeen. Op het moment van schrijven (2021) zitten er wereldwijd ongeveer 11 miljoen mensen in de gevangenis. De in absolute zin hoogste aantallen bevinden zich in de Verenigde Staten (2,1 miljoen), China (1,7 miljoen exclusief een miljoen Oeigoeren in kampen), Brazilië (750.000) en Rusland (700.000). De landen met de hoogste gevangenispopulatie (het aantal gevangenen per 100.000 inwoners) zijn de Verenigde Staten (640), El Salvador (562), Turkmenistan (552), Rwanda (515), Cuba (510) en Rusland (445), en het wereldgemiddelde is 144 per 100.000.¹ Twee casussen die vaak worden genoemd wanneer Syrië ter sprake komt, zijn Israël, dat ongeveer 4500 Palestijnen in zijn gevangnissen vasthoudt, en de Amerikaanse gevangenis Guantánamo, waar in totaal 775 gevangenen zijn vastgehouden. Precieze cijfers zijn niet beschikbaar, maar als er duidelijke statistieken waren, zou Syrië ongetwijfeld bovenaan staan. Zelfs als we uitgaan van de voorzichtige schatting dat 300.000 Syriërs sinds 2011 ooit in de gevangenis hebben gezeten, met inbegrip van degenen die er zijn overleden, komt dit neer op ongeveer 1200 gevangenen per 100.000 van de bevolking.² In de Syrische geschiedenis markeert dit een catastrofe van ongekende omvang: niet eerder zijn zoveel mensen gearresteerd, gevangengezet, gemarteld en gedood als in de afgelopen halve eeuw en het afgelopen decennium in het bijzonder.³ Het geweld is van een zodanige omvang en aard dat het de levensvatbaarheid en de stabiliteit van de samenleving bedreigt. Het leidt tot alomtegenwoordige angst, collectieve trauma's, economische stagnatie, sektarische polarisatie, verstikking van talent, aanhoudende onrechtvaardigheid en het tegengaan van alternatieve toekomstscenario's voor het land.

Over hoe dit proces van massale arrestaties en gevangenschap precies moet worden genoemd, woeden levendige discussies. In een recent rapport van het International Center for Transitional Justice worden detentie en verdwijning in één adem genoemd:

In de meeste gevallen betekent gevangenschap in Syrië verdwijning. Of ze nu worden vastgehouden door het regime of ontvoerd door een van de vele gewapende groepen die betrokken zijn bij het Syrische conflict, in veel gevallen is het resultaat hetzelfde. Een persoon wordt plotseling in het geheim uit zijn huis of van zijn werkplek meegenomen of bij een controlepost opgepakt, meestal door een van de Syrische veiligheids-

diensten of soms door een gewapende groepering van onbekende gezindheid. Soms kunnen families de plaats waar ze worden vastgehouden opsporen en een of twee keer op bezoek gaan. Soms is vrijlating mogelijk, misschien na betaling of een gevangenenruil. Vaker wordt er nooit meer iets van de persoon gehoord of gezien.⁴

Deze visie op de Syrische goelag houdt in dat de gedetineerden als ‘verdwenen’ en niet als ‘gevangen’ moeten worden beschouwd, omdat het regime hen in veel gevallen wel heeft gearresteerd, maar officieel ontkent dat het hen heeft opgesloten. Dit heeft een publiek debat van ‘gedwongen verdwijningen’ geproduceerd, met een goed georganiseerde belangengroep van familieleden, en de International Commission on Missing Persons (ICMP) die zich ermee bemoeit. Wij willen de term ‘verdwenen’ niet als synoniem gebruiken voor ‘gevangen’. Weliswaar worden de meeste gedetineerden incommunicado vastgehouden, dat wil zeggen van de buitenwereld afgesloten, maar binnen het gevangenisstelsel is bekend dat zij bestaan. De gedetineerden moeten worden onderscheiden van de slachtoffers die door het regime zijn meegenomen, geëxecuteerd en ergens begraven in een doelbewuste poging om de moord te verdoezelen. Ook in het Arabisch wordt een semantisch onderscheid gemaakt tussen iemand die is ‘verdwenen’ versus iemand die is ‘gevangen’.

Doel van het boek

Dit boek poogt een overzicht te geven van de Syrische goelag, het uitgebreide en complexe systeem van arrestatie, opsluiting en marteling dat het Assad regime inzet om zijn greep op de samenleving te behouden. Het legt uit hoe en waarom het regime deze gevangenisindustrie heeft opgezet en ontwikkeld, hoe het de goelag heeft gebruikt om zijn macht op te bouwen, waarom het mensen martelt en welke impact dit heeft op de samenleving. Dit systeem is niet in één dag tot stand gekomen, maar berust op een geschiedenis die in vier verschillende perioden kan worden onderverdeeld. Om te beginnen heerste het Osmaanse Rijk circa vier eeuwen lang (tot 1918) over Syrië en richtte het een aantal gevangenissen in waarin gerechtelijke en politieke gevangenen werden opgesloten. Sommige daarvan raakten in verval of werden opgeheven, andere werden door opeenvolgende Syrische regeringen overgenomen, zoals de Citadelgevangenis in Damascus. Onder het Franse mandaat (1923-1946) werden politieke dissidenten, activisten en militanten opgesloten in enkele van de nog bestaande gevangenissen, maar de Fransen bouwden en ontwikkelden ook hun eigen gevangenissen, zoals de militaire gevangenis in Tadmor. Gedurende de ‘democratische periode’ (1946-1963) werden steeds meer politieke gevangenen opgesloten, omdat na elke staatsgreep de

succesvolle samenzweerders hun tegenstanders in de gevangenis gooiden; de gevangenis van Mezze werd in deze periode ontwikkeld. De staatsgreep van de Baath partij in 1963 en de greep naar de macht van Hafez al-Assad in 1970 vormden een overgang die twee tendensen zichtbaar maakte: de geleidelijke uitbreiding en de toegenomen relevantie van het gevangeniswezen als bestuursinstrument, en de ontwikkeling van een vierdimensionale goelag: inlichtingengevangnissen, militaire gevangnissen, burgergevangnissen en geheime gevangnissen.

Het Assad regime heeft de kunst van arrestatie en opsluiting vervolmaakt, en het is niet overdreven te stellen dat gevangnissen kenmerkend voor het regime zijn. Ons doel is om bij te dragen tot een beter begrip van het Assad regime, in het bijzonder van het belangrijke debat over hoe zijn geweldspraktijken de maatschappij hebben beïnvloed. Onderzoek naar het bewind werd traditioneel beperkt door strikte beperkingen op bronnen en toegang en daarom wisten we heel weinig over de werking van de inlichtingendiensten. Aangezien het verhaal van de Syrische goelag het verhaal is van de Syrische inlichtingendiensten, in de volkstaal 'Mukhabarat' genoemd, zou het schrijven van dit boek een decennium geleden niet mogelijk zijn geweest. Een encyclopedie van de inlichtingendiensten in het Midden-Oosten, gepubliceerd vlak voor de Arabische Lente, geeft over Syrië toe dat 'het onmogelijk is om de precieze structuur van het inlichtingenapparaat van het land te analyseren'.⁵ De Mukhabarat verstrekt geen informatie, maar verzamelt zodanig informatie, dat een veelgehoorde Syrische spreuk luidt: 'De muren hebben oren.'. Van oudsher was er sprake van een 'samenzwering van stilzwijgen', aangezien veel slachtoffers weigeren hun verhaal te vertellen en de daders gebonden zijn aan geheimhouding. Daarom bereikte zeer weinig informatie over het gevangeniswezen de buitenwereld.⁶

Sinds 2011 heeft het conflict onbedoeld een ongekeerde toegang tot en inzicht in het reilen en zeilen van het regime mogelijk gemaakt. Overlevenden zijn naar het buitenland gevlucht en hebben over hun ervaringen gesproken, overlopers hebben hun voormalige bazen ontmaskerd en een schat aan digitaal beschikbare informatie is uitgelekt. Nooit eerder was het mogelijk het Assad regime zo grondig te bestuderen. Velen die gevangen hebben gezeten, voelen een sterke behoefte om hun verhaal te kunnen doen.

Dit boek is een eerste overzicht van de Syrische goelag. Bedoeld voor een algemeen publiek, is het in de eerste plaats beschrijvend, beknopt en inleidend. We hebben niet de pretentie de definitieve studie naar de Syrische goelag te hebben geschreven. We zijn schatplichtig aan het uitstekende werk van een aantal individuen en organisaties, zoals de Vereniging van Gedetineerden en Vermisten in de Gevangenis van Saydnaya. Deze instelling van Saydnaya heeft sowieso veel belangstelling gekregen van zowel Syrische als internationale media en onderzoekers. Het schrijven van haar geschiedenis

zou gemakkelijk een eigen bibliotheek kunnen vullen. Wij hopen dat onze hoofdstukken een basis leggen voor toekomstig, meer uitgewerkt onderzoek naar elke gevangenis.

Wij hebben ook geprofiteerd van kritische berichtgeving in de media, zoals de boeiende Syrische tv-serie *O Vrijheid*, waarin elke aflevering zich richt op een individuele overlevende en haar/zijn getuigenis en een goed beeld schetst van de gevangeniservaring.⁷ In dezelfde geest besteedt de podcast *Afdeling 251* aandacht aan het proces tegen twee Syrische inlichtingsofficieren in de Duitse stad Koblenz. Er wordt tot in detail beschreven hoe de twee mannen Afdeling 251 van Politieke Veiligheid in Damascus hebben geleid en hoe de overlevenden gerechtigheid hebben gezocht in Europa.⁸ Individuele auteurs zijn we veel dank verschuldigd – zie de literatuurlijst voor een uitgebreid maar niet uitputtend overzicht. Als dit boek leken kan voorzien van een overzicht van de Syrische goelag en tegelijk nieuwe inzichten te bieden aan deskundigen, dan beschouwen wij het als geslaagd.

Bronnen

Dit boek is gebaseerd op een breed geheel van vijf soorten bronnen. Allereerst steunt het zwaar op de mondelinge geschiedenissen van overlevenden en ooggetuigen. Zonder hun moed, openheid en vertrouwen kon en zou dit boek niet geschreven zijn. Voor dit boek hebben we zo'n honderd interviews gehouden met ex-gedetineerden over hun ervaringen in de gevangenis, maar ook met ooggetuigen en familieleden van gedetineerden, en zelfs met een paar daders.⁹ Om zo veel mogelijk verschillende gezichtspunten te verzamelen, hebben we contact opgenomen met Syriërs van verschillende achtergronden, klassen, buurten en politieke overtuigingen in verschillende landen en hebben we verscheidene lange interviewsessies met hen gehouden. Deze diepgaande interviews werden meestal op video en audio opgenomen, maar in sommige gevallen werden op verzoek van de geïnterviewde alleen aantekeningen gemaakt. Wij vroegen om toestemming om hun verhalen op te tekenen en respecteerden de wensen van de geïnterviewden inzake anonimiteit: sommigen wilden volledig anoniem blijven, anderen wilden volstaan met initialen, en weer anderen stonden erop juist met naam en toenaam vermeld te worden. Bij de keuze van de geïnterviewden hebben wij getracht de platgetreden paden te vermijden van ex-gedetineerden die reeds veel media-aandacht hadden gekregen. In plaats van de vrij bekende verhalen van deze overlevenden (vaak Engelssprekend en afkomstig uit de midden- of hogere klasse) opnieuw te vertellen, hebben we ons gewend tot anderen, onder wie sommigen die voor dit boek voor het eerst over hun ervaringen hebben gesproken. In 2021 zijn al deze interviews gearchiveerd in het NIOD in Amsterdam.¹⁰ Deze interviews bieden een uniek beeld van het

gevangeniswezen. Naast deze vraaggesprekken hebben wij ons gebaseerd op interviews die online in de Syrische, regionale of internationale media gepubliceerd zijn.

Ten tweede hebben wij gebruikgemaakt van rapporten van internationale en niet-gouvernementele organisaties, zoals Human Rights Watch, Amnesty International, Syrian Network for Human Rights, Association of Detainees and Missing in Sednaya Prison, EuroMed Rights, International Center for Transitional Justice, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Physicians for Human Rights, Pax for Peace, Syria Justice and Accountability Center, International Commission on Missing Persons, Families for Freedom, European Center for Constitutional and Human Rights en andere. Hun rapporten, beleidsnota's, berichten op sociale media en andere publicaties verschaften ons een dieper inzicht in de dynamiek van het gevangenisstelsel in Syrië. Veel van deze rapporten richten zich alleen op de ervaringen van de overlevenden tijdens hun gevangenschap, maar in dit boek kijken we naar hun biografieën in een bredere zin. We kijken ook naar de daders, de relaties tussen de vier verschillende gevangenisstelsels en de impact op de samenleving.

Een derde bron die zeer nuttig is gebleken, is gelekte informatie. Het gaat dan doorgaans om video's, documenten en bestanden die hetzij gestolen zijn van het regime, hetzij (soms zelfs opzettelijk) door het regime zijn gelekt. Zij bieden een ongecensureerde blik op de realiteit van het geweld van het bewind. Het Syrian Justice and Accountability Center (SJAC) en de Commission for International Justice and Accountability (CIJA) hebben omvangrijke archieven van de Syrische inlichtingendiensten in hun bezit. Deze archiefcollecties werden Syrië uit gesmokkeld nadat het regime gebieden verloor aan de rebellen en bevatten uniek materiaal dat de twee organisaties willen gebruiken bij de vervolging van de misdaden van Assad. Zodra ze toegankelijk worden voor onderzoek, zullen ze de kenniskloof over de Syrische goelag dichtten. In augustus 2013 liep een fotograaf van de Syrische Militaire Politie, codenaam Caesar, over naar de oppositie en smokkelde 53.275 foto's het land uit. De foto's tonen minstens 6786 gedetineerden die stierven terwijl ze gevangenzaten bij de inlichtingendiensten. Caesars taak was het documenteren van de doden, inclusief iedereen die omkwam bij een verkeersongeluk of een militaire aanval. De foto's zijn afschuwelijk om te zien: het zijn close-up beelden van dode slachtoffers met sporen van marteling op hun lichaam. De uitgemergelde lichamen zijn zwart en blauw, er zijn sporen van zweepslagen, afranselingen en wurgingen, en soms zijn de ogen uitgestoken. Deze mannen, en enkele vrouwen, zijn niet alleen gefolterd, zij zijn door foltering geëxecuteerd. De foto's van Caesar maakten voor het eerst de wreedheid van de Syrische goelag zichtbaar en bevestigden wat overlevenden en ooggetuigen al die tijd al hadden gezegd.¹¹

Een vierde bron van primair materiaal kwam uit onverwachte hoek. De Nederlandse jurist Pieter Bogaers was van 1975 tot 2015 advocaat en nam de zaken in behandeling van bijna achthonderd vluchtelingen die in die periode naar Nederland vluchtten. Onder hen bevonden zich ongeveer veertig Syriërs van alle rangen en standen: communisten, islamisten, liberalen, Koerden en insiders van het regime, die allemaal asiel zochten in Nederland. Veel van de Syriërs in deze dossiers zijn voormalige gedetineerden. Bogaers' methode was om lange interviews te houden met zijn cliënten bij het eerste contact, vaak direct na hun aankomst in Nederland. Deze interviews waren bedoeld om hem een beter beeld te geven van de persoon die tegenover hem zat, zodat hij zijn zaken effectief kon opbouwen. Deze interviews zijn uitzonderlijk rijk aan details, bestrijken een breed scala aan onderwerpen en zijn daarom een unieke bron voor de moderne Syrische geschiedenis. De dossiers bevatten ook andere gevoelige informatie, zoals medische dossiers, persoonlijke brieven, foto's en zelfs officiële documenten die afkomstig zijn van functionarissen van het Assad regime en hoogstwaarschijnlijk zijn verkregen via steekpenningen. In 2015 schonk Bogaers zijn archief aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, en we zijn hem dankbaar dat hij ons toestemming heeft gegeven om onderzoek te doen in de dossiers. Zijn archief is een cruciale bron van verhalen van overlevenden gebleken voor de periode van voor de Syrische opstand. Omdat veel van deze ex-gedetineerden nog in leven zijn, hebben we alleen hun initialen gebruikt.¹²

Ons vijfde type bron is ook gevoelig: gepubliceerde en ongepubliceerde memoires. Veel overlevenden van de Syrische goelag hebben memoires, notities, romans, gefictionaliseerde verslagen, beschouwingen, artikelen, observaties en autobiografieën geschreven. Aan het beruchte Arabische genre van de 'gevangenisliteratuur' hebben Syriërs meer dan gemiddeld bijgedragen.¹³ Sommige van deze auteurs zijn bekend geworden door hun goudeerlijke, prachtig geschreven herinneringen, die een plaats verdienen tussen de werken van auteurs als Primo Levi, Olga Lengyel, Imre Kertesz, Margarete Buber-Neumann, Aleksandr Solzjenitsyn of Jevgenia Ginzburg. Veel van deze schrijvers spreken voor of namens de rechtelozen, zij die onder dwang verdwenen, zij die bezweken of gedood werden voordat zij een pen op papier konden zetten, en zij die niet de juiste woorden hadden om hun pijn in woorden vast te leggen.¹⁴ Voormalig gedetineerde Mansour Omari vertelde:

Het heeft me jaren gekost om het schrijven van mijn memoires af te ronden, en ik geloof dat het een verwoestende wissel op mijn leven heeft getrokken. Ik ben echter tevreden dat ik mijn herinnering heb vastgelegd voordat de jaren voorbijgaan en ik steeds meer details vergeet... Na al die jaren is mijn trauma erger geworden, niet minder. Met het verstrijken van de jaren begon deze belasting op mij zich te ver-

diepen en permanent te worden. Geleidelijk aan voelde ik dat ik niet meer verder kon. Ik begon iedereen te mijden en deed zo min mogelijk traumatiserend werk of interviews. Maar ik kan niet stoppen. Ik heb een belofte gedaan aan de achterblijvers. Veel gedetineerden en hun families willen niet dat ik de hoop opgeef dat er ooit gerechtigheid zal komen. Syrische gevangenen worden elke dag gemarteld en gedood, en ik zal voor hen blijven opkomen, ook al negeert de wereld al onze smeekbeden om hen te redden. Ik wijd mijn leven aan dit werk.¹⁵

Dit betekent dat we ook moeten denken aan de keerzijde van het verhaal, namelijk het fotonegatief van de geschiedenis van de Syrische goelag: we moeten ons de talloze slachtoffers voorstellen die een gruwelijke dood stierven, of te getraumatiseerd waren om zich goed te kunnen uitdrukken. We moeten ons de diepte voorstellen van de verhalen die niet verteld, onderdrukt en herinnerd zijn. In de loop der jaren hebben wij tientallen overlevenden van het gevangeniswezen ontmoet die wij wilden interviewen, of van wie wij vonden dat zij hun verhaal moesten vertellen, maar die geestelijk te zeer gedestabiliseerd waren en in de mist der tijden zijn verdwenen. Daarom is het moeilijk geweest te kiezen tussen het schrijven van het boek in de tegenwoordige tijd of in de verleden tijd. Niet alleen zijn de meeste gevangnissen die in dit boek worden genoemd nog steeds in bedrijf en zijn de gebeurtenissen die in dit boek worden beschreven nog steeds aan de gang. Maar voor de overlevenden en hun families is dit alles nog niet voorbij, en zij blijven lijden. Zoals William Faulkner zei: 'Het verleden is nooit dood. In feite is het niet eens voorbij.'

De Syrische goelag in context

De Sovjetterm Goelag, afkorting van Glavnoje Oepravlenië Lagerej (Hoofdbestuur der kampen), verwijst naar een uitgestrekt terrein van kampen, gevangnissen, doorgangscentra, geheime politie, informanten, spionnen, ondervragers, folteraars en beulen. De term is bij uitstek geschikt om te gebruiken voor het Syrische gevangenisstelsel.¹⁶ Ook dit is opgezet om de vermeende politieke vijanden van het regime uit te schakelen; ook dit vormt een archipel over een land met tal van gevangnissen; ook dit heeft een buitensporige invloed op de samenleving waarin het functioneerde en ook kent het vergelijkbare sterftecijfers. Bovendien telt voor ons ook het voorbehoud van Solzjenitsyn, auteur van onder andere *De Goelag Archipel*, het belangrijke boek over de werkkampen in de Sovjet-Unie, dat hij geen toegang had tot documenten en daarom zijn werk bouwde op zijn eigen herinneringen en die van andere gevangenen.¹⁷ Een andere Sovjetgoelaggevangene, Anatoli Martsjenko, opende zijn memoires met een passage die wellicht een van de belangrijkste parallellen tussen de twee gevangenisstelsels symboliseert.

Martsjenko schrijft dat telkens wanneer hij zich gegrepen voelde door wanhoop, honger, ziekte en hulpeloosheid, 'slechts één ding mij de kracht gaf om die nachtmerrie te doorstaan: de hoop dat ik uiteindelijk naar buiten zou komen en de hele wereld zou vertellen wat ik had gezien en meegemaakt'.¹⁸ Elke Syrische ex-gedetineerde die we hebben gesproken, heeft precies hetzelfde verlangen geuit.

Maar de parallellen zijn groter. Na drie verschillende perioden van gevangenschap in de Sovjetgoelag stelde Varlam Sjalamov in 1961 een lijst op van alles wat hij in de gevangenis had geleerd.¹⁹ Drie van zijn observaties zijn zeer relevant voor de Syrische goelag. Zijn eerste belangrijke les was: 'De buitengewone kwetsbaarheid van de menselijke natuur, van de beschaving. Een mens verandert in een beest na drie weken hard werken, kou, honger en slaag.' Deze overgang van het vreedzame, burgerlijke leven naar het donkere, wrede universum van de gevangenis is de belangrijkste transformerende ervaring van alle Syrische gevangenen. Niets lijkt op het leven in de gevangenis en binnen gelden geen regels van buitenaf. Een ander punt van Sjalamov was: 'Ik heb het verschil geleerd tussen de gevangenis, die het karakter versterkt, en het werkkamp, dat de menselijke ziel corrumpeert.' Dit onderscheid tussen kampen en gevangenissen geldt ook voor de Syrische goelag, die bestaat uit vier afzonderlijke maar onderling verbonden systemen: de inlichtingentakken, de militaire, de civiele en de geheime gevangenissen. De eerste twee kunnen niet worden beschouwd als gevangenissen in de gangbare opvatting van gevangenissen, maar moeten worden gezien als kampen, meestal voor concentratie, soms voor uitroeiing. Ten slotte merkte Sjalamov op: 'De zucht naar macht, naar ongestraft moorden is groot – van hoge pieten tot gewone politieagenten met geweren.' Ook Syrische gedetineerden zagen de daders in hun slechtste momenten en vervullen daarom een dubbele functie: ze getuigen van hun eigen ervaringen van wat het betekent om in de gevangenis te zitten, maar ze getuigen ook van de daders en hun persoonlijkheden, daden en ideeën.

Gevangenissen en kampen zijn het onderwerp geweest van veel denkwerk en theorie, vooral na het nazisme en het stalinisme. Hannah Arendt stelde dat de kampen van de nationaalsocialisten en de Sovjet-Unie, als onderdeel van een totalitair regeringssysteem, experimenten waren in 'totale overheersing'.²⁰ Michel Foucault, die een groot deel van zijn intellectuele energie besteedde aan het begrijpen van de gevangenis als fenomeen, stond categorisch kritisch tegenover gevangenschap: 'De gevangenis is de enige plaats waar macht zich in zijn naakte staat manifesteert, in zijn meest buitensporige vorm, en waar hij gerechtvaardigd wordt als morele kracht.'²¹ Maar Foucault heeft de relatie tussen gevangenissen en kampen niet onderscheiden of uitgesponnen tot een theorie, en zelfs in zijn werk over 'biopolitiek' heeft hij niet veel geschreven over de nazi- en Sovjetkampen als massagevangenschap.

De Syrische goelag bevindt zich in de grijze zone tussen concentratiekampen en gevangenissen: de omvang, de mate van geweld en de impact op de samenleving overstijgen een gewoon strafstelsel en benaderen die van een concentratiekampindustrie zonder daadwerkelijk vernietigingskampen te worden. Het is een enorme instelling die het leven van een aanzienlijk deel van de Syrische bevolking heeft beïnvloed. Salwa Ismail gebruikt terecht de hybride term ‘gevangenenkamp’ om de dubbele realiteit van de Syrische gevangenisindustrie weer te geven.²² Voormalig gevangene en schrijver Yassin al-Haj Saleh merkt op dat we in het Syrische geval niet van gevangenissen kunnen spreken, maar dat we het moeten plaatsen binnen het nazistische en stalinistische universum van kampen, en dat naast de eigenlijke gevangenissen ‘Syrië op zich als geheel een gigantische gevangenis was’.²³ Zelfs degenen die zijn vrijgelaten, waren nooit echt vrij.

In een meeslepende analyse van het verschijnsel concentratiekamp schreef Wolfgang Sofsky dat het kamp ‘een specifieke vorm van samenleving’ was, waar ‘absolute macht [...] geweld bevrijdt van alle remmingen en terughoudendheid’.²⁴ Voor hem bestond het kamp primair uit ‘willekeurige terreur en routinematig geweld’ die de ‘persoonlijke identiteit en sociale solidariteit vernietigden, de ideeën van tijd en ruimte zelf ontwrichtten, menselijk werk omvormden tot foltering en ontelbare wreedheden ontketenden’. Deze treffende beschrijvingen passen goed bij de militaire gevangenissen in Syrië. Ook hier deden de bewakers ‘wat hun was toegestaan en zij mochten alles doen’. Zij handelden op ‘impliciete bevelen’, die onduidelijk aangaven wat er moest gebeuren, maar niet specificeerden hoe het bevel moest worden uitgevoerd, zodat er ruimte was voor persoonlijk initiatief waarbij het kamp personeel anticipeerde op wat hun superieuren bedoelden.²⁵ Zo hebben ook de spionagebazen, bewakers en folteraars in Syrië misschien nooit een rechtstreeks bevel van Bashar al-Assad gekregen om gedetineerden dood te folteren, maar zij hebben het toch gedaan. De Syrische goelag is een schoolvoorbeeld van een totalitair gevangenis- en kampstelsel, en de impact ervan zal lang aanhouden en onomkeerbaar zijn.

Opbouw van het boek

Dit boek bestaat uit vier hoofdstukken die afzonderlijk kunnen worden gelezen, maar alleen gezamenlijk de Syrische goelag als geheel vormen. Geen van de parallelle gevangenisstelsels staat namelijk op zich, en de goelag moet altijd in haar bredere samenhang worden gezien.

Hoofdstuk 1 schetst het landschap van het gevangeniswezen van de vier voornaamste onderdelen van de Syrische inlichtingendienst: Staatsveiligheid, Politieke Veiligheid, Militaire Veiligheid en de Luchtmachtinlichtingendienst. Samen vormen zij wat in Syrië algemeen bekendstaat als de ge-

heimzinnige, alomtegenwoordige Mukhabarat, waarvan de tentakels strak om de Syrische samenleving zijn gewikkeld. De vertakkingen van zijn gevangensysteem zijn zo uitgebreid verspreid dat er tot dusver geen grondig overzicht bestaat van de werking ervan. Dit is dan ook het langste hoofdstuk, omdat het een aantal belangrijke kwesties behandelt: arrestatiemethoden, marteling, structuur van de verschillende vertakkingen en vormen van samenwerking en concurrentie tussen de instanties.

Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de gevangenen waarvan alleen al het noemen ervan terreur zaaide in de harten van generaties Syriërs: de militaire gevangenen van Mezze, Tadmor (Palmyra) en Saydnaya, die het politieke en culturele leven diepgaand hebben beïnvloed. Een zeer grote groep gedetineerden heeft ze doorkruist en erover geschreven. Zelfs de gevangenen die later werden gesloten, Mezze en Palmyra, blijven nazinderen in de individuele en collectieve trauma's die de overlevenden achtervolgen. Deze twee hoofdstukken vormen de ruggengraat van het boek. De volgende twee hoofdstukken vervolledigen de tour d'horizon van de Syrische goelag.

In hoofdstuk 3 wordt een beeld geschetst van de civiele gevangenen, die onder het ministerie van Binnenlandse Zaken en de civiele rechterlijke macht vallen. De levensomstandigheden en het niveau van geweld in deze gevangenen waren zeker niet aangenaam. Zij bereikten echter nooit de onmenselijke behandeling die de Mukhabarat en de militaire gevangenen overheersten, zoals blijkt uit de getuigenissen van ex-gedetineerden die zowel de militaire als de burgergevangenen doorliepen. Het hoofdstuk gaat in op zes burgergevangenen en vergelijkt hun omstandigheden met die van de twee vorige hoofdstukken.

Hoofdstuk 4 verkent de verborgen wereld van de geheime gevangenen, die donkere plaatsen van wetteloosheid en onbepakt geweld die werden omgevormd tot geïmproviseerde gevangenen, vooral na het uitbreken van de opstand in 2011. De drie gevangenen die in dit hoofdstuk worden onderzocht, bieden een glimp van de straffeloosheid die verschillende instanties (buiten de Mukhabarat en het leger) genieten om hun eigen gevangenen in te richten. Zij zouden zelfs het topje van de ijsberg kunnen zijn. Ten slotte willen de bijlagen de nodige context geven aan een aantal relevante thema's: martelmethoden en -middelen, ziekten en medicijnen, gevangenisjargon, eten in de gevangenis en een biografische opsomming van daders.

INTERMEZZO 1

De aantijging: een droom

Abu Hassan Sawalha werd gearresteerd omdat hij een droom gezien had. De beschuldigde arriveerde in Tadmor, de woestijnevangenis van Palmyra, in afwachting van zijn proces in het begin van de jaren tachtig. Toen hij aan de beurt was om de vertegenwoordigers van de Tweede Militaire Veldrechtbank te ontmoeten, laaide er een discussie op tussen hem en de rechter, generaal-majoor Suleiman al-Khatib. De laatste vroeg hem: 'Jij zag in een droom de profeet Mohammed, die tegen jou zei: "Wees geduldig... Bij God, de verlossing is nabij." Toen voegde jij aan de droom toe, en verspreidde dit onder de mensen in het dorp, dat de profeet tegen jou zei: "Wacht slechts tot drie. Voor de val van dit regime."'

Geblinddoekt antwoordde Abu Hassan: 'Meneer, de laatste zin, die heb ik niet gezien, noch heb ik die aan mensen verteld, noch was het een deel van een droom. Deze zin is eraan toegevoegd door de informant die u dit vertelde, en de ondervrager heeft er met geweld, onder druk en marteling, op aangedrongen om hem aan mijn exacte verklaring toe te voegen.' Al-Khatib onderbrak hem: 'Hou je mond, je bent een hond. Onze informant liegt nooit, en onze ondervragers verzinnen uw bekentenissen niet, noch hebben zij er belang bij er iets aan toe te voegen. U zei "wacht tot drie", en dit is wat de profeet zei in een droom. U zei: "Het hele dorp is getuige", en u weet dat de boodschapper u vertelde om "tot drie te wachten" voor de val van het systeem.'

Na de discussie en Abu Hassans pogingen om de beschuldiging te verwerpen overmeesterde zijn tong hem, en hij maakte scherp bezwaar tegen de beschuldigingen van de rechter: 'Meneer, ben ik degene die de droom had, of u?!' Al-Khatib ontplofte van woede: 'Bij God, ik zal je opvoeden, en ik zal je nog eens leren hoe je dromen ontvangt die de veiligheid van de staat schaden.' Abu Hassan voelde zich hulpeloos en gefrustreerd, nu hij aan Al-Khatibs genade was overgeleverd, dus hij riep wanhopig en smekend: 'Maar dit

is oneerlijk. Bij God, deze zin maakte geen deel uit van mijn droom, en ik heb hem niet in mijn droom ontvangen.' Daarop antwoordde generaal-majoor Suleiman al-Khatib kalm, in wat op verzoening leek: 'Mijn zoon, maak je geen zorgen. Hier hebben we nooit iemand onrecht aangedaan.' Daarna volgde een veroordeling van Abu Hassan tot vijftien jaar gevangenisstraf met dwangarbeid en ontzegging van alle burgerlijke en militaire rechten.